

De Koerier

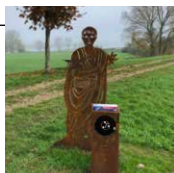
nr. 91, december 2021

▲ Missiebusjes, ze stonden vroeger thuis, in de winkel en op vele andere plaatsen. Onderdeel van het Rijke Roomse Rijk. Daartoe behoorden ook de Brabantse kloosters. Zie pagina 14 (foto Piet van Asseldonk)

Inhoud

Omgevingsvisie, een taak voor heemkundekringen	4
Een museum is...? Een heemkundekring is...?	11
Brabants Kloosterjaar loopt ten einde	14
Romeinse tempels langs de Maas	19
Heemkundekringen en erfgoedparticipatie	24
De Historische Vereniging Brabant	28
Prostitutie in 's-Hertogenbosch 1629-1795	31
Udense getuigen van WOII	32
Oorlogsjaar Vlijmen van dag tot dag	33
Auto's, motoren en tractoren	34
Leven verleden Land van Heusden en Altena	36
Venters en bezorgers in Heesch	37
's-Hertogenbosch eiland in een onmetelijke zee	38
Water en Altena door de eeuwen heen	40
Verhalen over kleine mensen	42
Van Rijthoven toen tot Riethoven nu	43
Zilveren draaginsignes Brabants Heem	44
Colofon	47

Van vrijwilligers, voor vrijwilligers

Geachte lezer,

Hoopgevend. Een woord, dat eigenlijk niet past in een tijd dat een pandemie alles op zijn kop zet. Het houdt maar aan, de gevolgen zijn voor de getroffen en over het algemeen milder, maar het virus zorgt dat het openbaar leven er onder gebukt blijft gaan. Dat geldt zeker voor organisaties als heemkundekringen en erfgoedverenigingen. Ze laten zich niet uit het veld slaan. Geen grote evenementen, maar wel heel veel activiteiten. Zie het aantal boeken dat is verschenen, zie de vele andere bezigheden waar vrijwilligers zich individueel of in zeer beperkt gezelschap mee bezig houden. Dat mag zeker hoopgevend heten.

In deze uitgave aandacht voor die boeken en voor vrijwilligers die hun tomeloze inzet beloofd zagen met een onderscheiding van Brabants Heem. Er wacht die mensen en de kringen nog veel te doen. Denk aan de nieuwe Omgevingswet, waar een grote taak ligt voor heemkundeverenigingen. Ineke Strouken schrijft erover. Ze hoeven het niet alleen te doen. Erfgoed Brabant is met partners behulpzaam met een platform voor vrijwilligers.

Aandacht verder o.a. voor de Historische Vereniging Brabant, voor de fraaie fietsroute De Maas en de Romeinen, het Brabantse Kloosterjaar dat ten einde loopt en voor de winnaar van de Knippenbergprijs 2020.

Veel leesplezier!

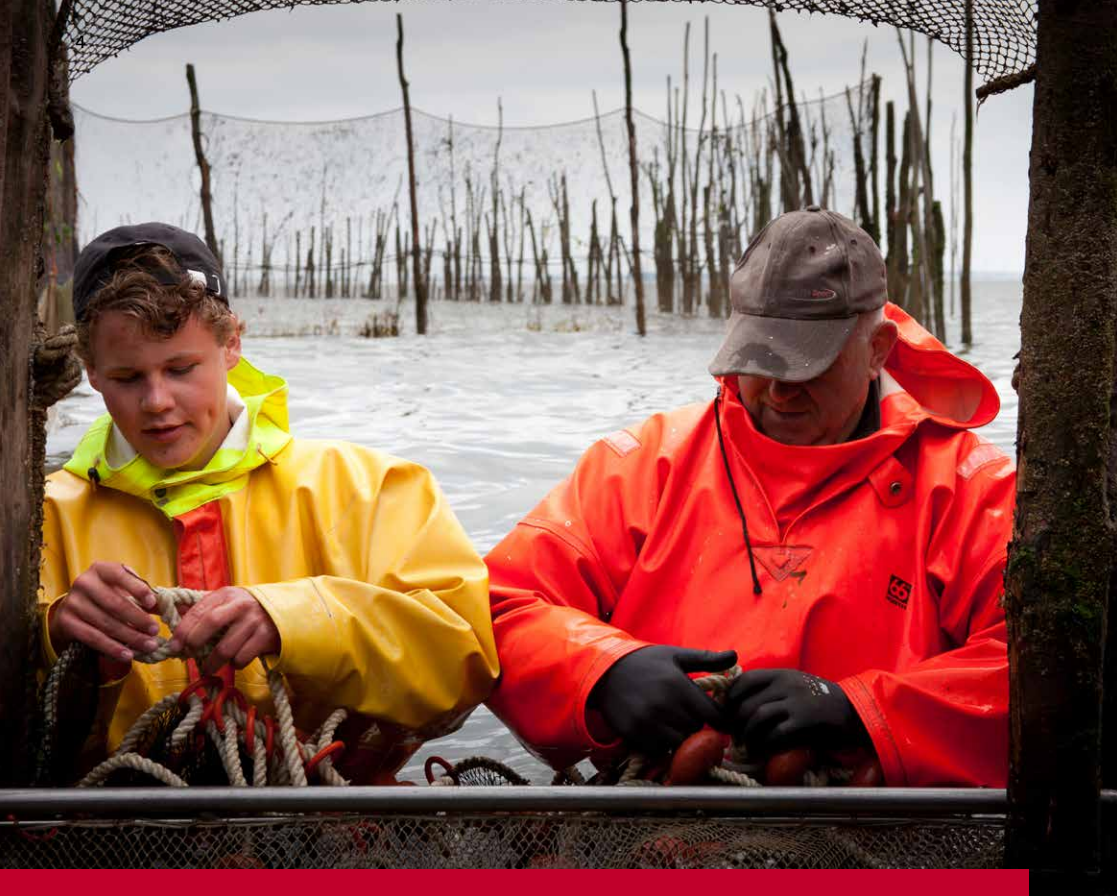
Zeeland, december 2021

Tjeu van Ras

tjeu van ras@brabantsheem.nl

De volgende uitgave komt uit in maart 2022.

Kopij dient uiterlijk maandag 14 februari 2022 binnen te zijn.

Omgevingsvisie, een taak voor heemkundekringen

door Ineke Strouken

De invoering van de Omgevingswet maakt het nadenken over wat bewaard moet blijven voor de toekomst extra actueel. Het is zaak om er voor te zorgen dat erfgoed een goede plek krijgt in deze wet. Heemkundekringen zijn bij uitstek de kenners van het lokale erfgoed. Hier ligt een hele belangrijke taak voor hen en ik hoop van harte dat heemkundekringen deze taak op zich nemen.

◀ *De weervisserij in Bergen op Zoom staat op de Inventaris Immaterieel Erfgoed en vertelt het verhaal over het vissen op ansjovis. Momenteel is er nog een visser die het ambacht in ere houdt. (foto Nationale Beeldbank, Desiree Meulemans)*

Met de Omgevingswet wil de overheid de regels voor ruimtelijke ontwikkeling samenvoegen en vereenvoudigen. Voor de uitvoering wordt aan elke gemeente gevraagd om een Omgevingsvisie of Omgevingsplan op te stellen op basis van 'de wensen van inwoners, ondernemers en maatschappelijke organisaties', omdat 'de fysieke omgeving iedereen raakt', aldus het citaat op de website van de Vereniging Nederlandse Gemeenten (VNG).

Geschiedenis

Heel belangrijk is dat het belang van geschiedenis en erfgoed wordt opgenomen in de gemeentelijke Omgevingsvisies, want als dat niet of onvoldoende gebeurt, dan wordt het bij de uitwerking van de visie in concrete plannen lastig om het erfgoedbelang succesvol mee te laten wegen. Om goed mee te kunnen praten is het noodzakelijk om de kennis van erfgoed naar een beleidsmatig niveau te tillen en om de taal van ambtenaren te spreken. Al zou dat laatste eigenlijk andersom moeten zijn. Een rondje langs reeds vastgestelde Omgevingsvisies laat zien dat het erfgoedbelang lang niet altijd voldoende terug te vinden is. Om bij de gemeente goed beslagen ten ijs te komen is een erfgoedvisie en erfgoedkaart heel handig,

Erfgoed is datgene wat wij van het verleden willen behouden voor de toekomst. Meestal onderscheiden wij daarin materieel-

en immaterieel erfgoed. Toen ik nog werkte bij het Nederlands Centrum voor Volkscultuur en Immaterieel Erfgoed (VIE) heb ik daarvoor een schema gemaakt. Mensen laten door de tijd heen sporen na. Die sporen zijn zichtbaar en onzichtbaar, boven en onder de grond en tastbaar en niet tastbaar. Het materieel erfgoed vind je terug in gebouwen, musea, archieven

en landschappen. Het immaterieel erfgoed is terug vinden in mensen, want het is levend erfgoed. Tradities, gebruiken, orale tradities, ambachten, feesten, levenslooprituelen worden tot het immaterieel erfgoed gerekend. ▶

Het verleden en de overblijfselen er van, vormen het DNA van een gemeente

Erfgoedvisie

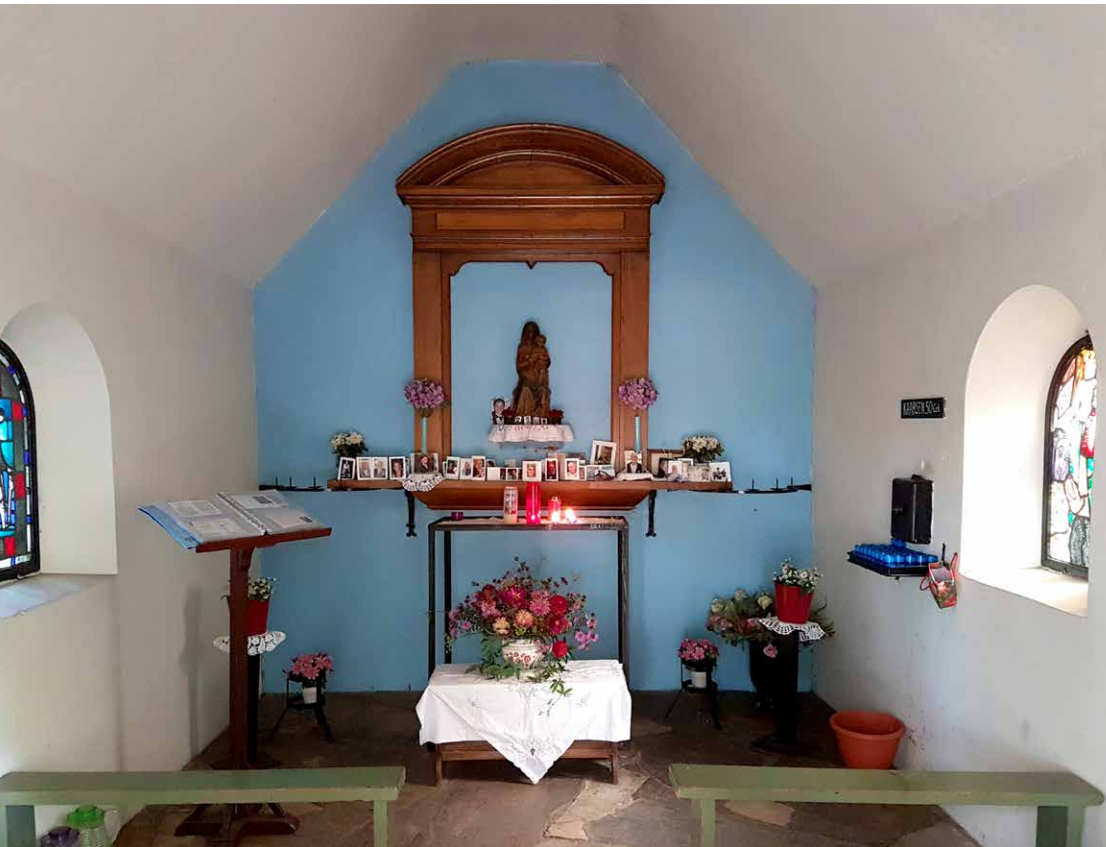
In een erfgoedvisie is bepaald wat je als heemkundekring waard vindt om te behouden voor de toekomst. Eigenlijk zou elke heemkundekring zo'n visie moeten hebben. Vaak laten gemeenten hun erfgoedvisie opstellen door ambtenaren of een onderzoeksbureau, maar dan krijg je vaak niet wat ik bedoel. Zo hebben erfgoedvisies soms de vorm van een monumentenverordening. Of zijn ze opgehangen aan de vier verhaallijnen van Brabant - religieus, bestuurlijk, bevochten en innovatief erfgoed - waarbij het landelijk en groen erfgoed, zoals de boerderijen en oude landschappelijke structuren, geen plek krijgen. Toch is het formuleren van een erfgoedvisie door heemkundekringen heel goed te doen, want zij zijn immers hét kenniscentrum over de geschiedenis van hun gemeente.

Een heemkundekring is het kenniscentrum over de geschiedenis van een plaats

In een erfgoedvisie geef je aan wat je vandaag de dag wilt behouden voor de toekomst. Als leidraad pak ik altijd het verhaal van een plaats als rode draad. Het is het verhaal over de wording van een plaats en haar bewoners. Hoe is een gemeente geworden, zoals die nu is? Hoe is een plaats ontstaan, hoe komt die aan zijn naam, wat zijn belangrijke gebeurtenissen, hoe werd er geleefd en gewerkt, wat zijn historische kenmerken en hoogtenpunten? Dat geef ik altijd vorm in een tijdlijn. Elke heemkundekring heeft de kennis om een erfgoedvisie te maken in huis. Je moet er alleen met een paar mensen voor gaan zitten. Begin gewoon. Je kunt het verhaal altijd later nog vervolmaken. Ten slotte is een erfgoedvisie niet in beton gegoten, maar een proces.

Structuren

Als je het verhaal hebt vastgesteld, dan ga je dat invullen. Zijn er nog sporen bewaard gebleven? Let daarbij ook op landschappelijke structuren. Welke gebouwen, museumobjecten, documenten, beeldmateriaal, landschappen en tradities horen bij de verschillende onderdelen van het verhaal? Zijn er nog herinneringsplekken aan te wijzen? Dit zijn de handvatten waarmee je het verhaal illustreert. ➤

◀ De Mariakapel in Westelbeers, gebouwd in 1637, vertelt het verhaal van de pestepidemie die het gebied zwaar trof. Bewoners plaatsen hier de foto's van overledenen bij Maria. (foto Ton Fischer)

▶ De boerenkamer in Streekmuseum Etten-Leur vertelt het verhaal over het leven van Cornelis Schuitemaker en zijn vrouw, die door Vincent van Gogh getekend zijn. (foto Ton Fischer)

De Spoorzone in Tilburg vertelt over de tijd dat hier onderhoud werd gedaan aan het treinmaterieel. Om te laten zien dat Tilburg trots is op zijn verleden, is het gebied opgeknapt. In de LocHal is nu de bibliotheek gevestigd. (foto Nationale Beeldbank, Eugene Winthagen)

Hierdoor creëer je een methode om te bepalen wat bewaard moet blijven. Dit kun je vervolgens vertalen in de monumentenverordening en in het collectiebeleid van het archief en museum. Het heeft ook toeristische waarde, want met het verhaal kan de gemeente zich op de kaart zetten. Immers het verhaal is de identiteit ofwel het DNA van een gemeente. Aan het erfgoed herken je een plaats. De bewaarde sporen in het landschap, bebouwde omgeving en museum kunnen gebruikt worden als toeristische route. Op deze manier krijg je een integrale manier van erfgoedzorg. Niet die ene kerk of boerderij is belangrijk, maar de plek in het verhaal met alle elementen die daarbij horen.

Canon

Veel heemkundekringen hebben een Canon van de Geschiedenis gemaakt. Een canon is niet hetzelfde als een erfgoedvisie. De canon is een manier om de geschiedenis te presenteren en om mensen te enthousiasmeren. Maar de canon kan wel gebruikt worden om het verhaal te schrijven.

Natuurlijk kun je meer bewaren dan wat nodig is om het verhaal te vertellen. Bovendien vertelt elke tijd zijn eigen verhaal en houdt de geschiedenis vandaag niet op. Het is een dynamisch proces. Mijn ervaring is dat gaande het samenstellen van een erfgoedkaart altijd nog dingen opduiken die je op het eerste oog niet gezien hebt. Die kun je gewoon toevoegen. Tegelijk kun je niet alles uit het verleden bewaren. Het is net als bij het opruimen van je ouderlijk huis. In het begin neem je veel mee naar huis, omdat je het niet over je hart kunt verkrijgen om het weg te doen. Maar gaandeweg de tijd ruim je steeds meer op, totdat je een kerncollectie overhoudt. Zo gaat het ook met erfgoed. Onze musea staan vol met boerengereedschappen, schooltjes en werkplaatsen van ambachtslieden. Maar het aantal bezoekers die de spullen herkennen wordt minder en dan wordt het tijd om de collectie tegen het licht te houden en de eigentijdse geschiedenis te gaan verzamelen.

Erfgoedmeetlat

Vanuit de erfgoedvisie kun je de plekken en objecten benoemen en beschrijven die behouden moeten worden. Wat vertegenwoordigt verleden, heden en toekomst? Wat moet behouden worden? Wat is onvervangbaar? Wat mag vervangen worden? Dat waarden kun je doen via een erfgoedmeetlat. Welke waarden heeft een plek, gebouw, object en traditie? Is het van wezenlijk belang voor het vertellen van het verhaal? Heeft het ensemblewaarde, is het een essentieel onderdeel in een groter geheel? Heeft het historische waarde? Heeft

het landschappelijke waarde? Heeft het architectonische waarde? Is het zeldzaam? Heeft het herkenbaarheids- of herinneringswaarde? Heeft het beleveniswaarde? Met andere woorden: hoe belangrijk vinden wij het om te behouden en door te geven aan volgende generaties.

Het verhaal van ons verleden biedt inspiratie bij ruimtelijke opgaven

Deze waarden kun je waarderen met scores als hoog, middel, laag of via een puntensysteem. Zo weet je als heemkundekring altijd hoe je moet reageren op plannen van de gemeente. Bijvoorbeeld als er een weg, nieuwbouw wijk of windmolens moeten worden aangelegd of als er vergunning voor sloop moet worden afgegeven.

Omgevingsvisie

Terug naar de gemeentelijke Omgevingsvisie. Als je het verhaal geschreven hebt, kun je het koppelen aan de Omgevingsvisie. In de Omgevingsvisie gaat het om de inrichting van de ruimte. Door het verhaal van het verleden te nemen als uitgangspunt voor toekomstige ambities kan de gemeente een heldere integrale visie ontwikkelen. Hierdoor krijgt het cultureel erfgoed een vaste plaats in de leefomgeving en kan iedereen er van blijven genieten.

Erfgoed kun je koppelen aan het begrip identiteit. Erfgoed maakt immers onze omgeving tot wat die is en dat is belangrijk om te behouden en om zorgvuldig mee om te gaan. Het is belangrijk om er voor te zorgen dat begrippen als identiteit en erfgoed als kernwaarden in de Omgevingsvisie worden opgenomen. Ook kan erfgoed als belang voor toerisme en sociale cohesie (gemeenschapszin) worden gewogen. In de Omgevingsvisie moet dus worden vastgelegd hoe de gemeente rekening gaat houden met het erfgoed. Het liefst in een aparte paragraaf.

Participatie bij het
samenstellen van
de gemeentelijke
Omgevingsvisie
is verplicht

Als je als heemkundekring meedenkt met de ontwikkeling van de Omgevingsvisie dan zijn dit belangrijke vragen waar je op moet letten:

- Welke definitie wordt gebruikt voor cultureel erfgoed?
- Bevat de visie een beschrijving op hoofdlijnen? Wat is er en wat moet behouden blijven?
- Bevat de visie de hoofdlijnen van voorgenomen ontwikkeling, gebruik, beheer, behoud en borging van cultureel erfgoed? Is benoemd hoe en in welke mate de gemeente het cultureel erfgoed wil borgen? En wat haar rol is?
- Is erfgoed in samenhang met de overige ambities opgenomen?
- Of en hoe heeft er participatie van erfgoed plaatsgevonden?

Ik begrijp dat het voor velen misschien nog te vaag is. Ter verduidelijking komen op de website de komende tijd goede voorbeelden en opgedane ervaringen te staan.

Een museum is...? Een heemkundekring is...?

🏠 Twee kinderen
bestuderen een
dierskelet in Biesbosch
MuseumEiland.
(foto Ben Nienhuis/
Erfgoed Brabant)

door Annette Gaalman en Heleen Regenspurg

In veel gevallen vertonen de doelstellingen die heemkundekringen in hun statuten hebben opgenomen gelijkenis met de museumdefinitie van ICOM. Over een herziening van die museumdefinitie wordt nu wereldwijd nagedacht en gediscussieerd. Wat kunnen heemkundekringen meenemen uit dit proces?

Musea wereldwijd houden zich aan de Ethische Code voor musea en de museumdefinitie van ICOM (International Council of Museums). Omdat veel ICOM-leden in de huidige museumdefinitie publieksbereik en de dialoog met de samenleving onderbelicht vinden, is een commissie aan de slag gegaan met een nieuwe definitie. Deze is gepresenteerd tijdens het congres in 2019 in Kyoto. Door veel aanwezige ICOM-leden werd de voorgestelde definitie als te activistisch ervaren. ➡

Bezoekers in de tentoonstellingsruimte van Biesbosch Museum Eiland. (foto Ben Nienhuis/ Erfgoed Brabant)

Een besluit is daarom uitgesteld en een proces van ledenraadpleging is op gang gekomen. Alle ICOM-leden hebben trefwoorden mogen aandragen die zij in de nieuwe definitie willen terugzien. Met een shortlist van deze trefwoorden gaat komend voorjaar een commissie aan de slag. Zij presenteert in de zomer van 2022 het resultaat van de zoektocht naar een nieuwe definitie.

In de sessies van ICOM Nederland werd het trefwoord 'inclusief' het meest genoemd. Internationaal komt het woord 'inclusief' eveneens voor in de top 5. Dit trefwoord is nieuw voor de definitie. Op plek 1 tot en met 4 staan begrippen die al in de huidige definitie staan, namelijk 'onderzoek', 'conservering', 'erfgoed' en 'educatie'.

Eigen rol

In de Ethische Code en de huidige ICOM-museumdefinitie zitten elementen die overeenkomen met de rol die veel heemkundekringen voor zichzelf zien en hebben vastgelegd in hun statuten. Die definitie luidt: "Een museum is een permanente instelling, niet gericht op het behalen van winst, toegankelijk voor publiek, die ten dienste staat van

de samenleving en haar ontwikkeling. Een museum verwerft, behoudt, onderzoekt, presenteert, documenteert en geeft bekendheid aan de materiële en immateriële getuigenissen van de mens en zijn omgeving, voor doeleinden van studie, educatie en genoegen."

Welke elementen herkennen heemkundekringen in vergelijking met hun eigen rol? En voor welke elementen is er - net als bij ICOM - de behoefte om deze opnieuw onder de loep te nemen? In de nieuwe ICOM-definitie zal hoogstwaarschijnlijk meer aandacht zijn voor publieksbereik en dialoog met de samenleving. Is dit een aspect dat door heemkundekringen vaak al gerealiseerd wordt, omdat zij in veel gevallen een ledenorganisatie zijn en goed verankerd zijn in de gemeenschap? Of is hier ook voor heemkundekringen een wens tot actualisering?

Erfgoed Brabant wil graag weten wat de ideeën van heemkundekringen hierover zijn. Neem daarover contact op met Annette Gaalman en Heleen Regenspurg: annettegaalman@erfgoedbrabant.nl of heleenregenspurg@erfgoedbrabant.nl. Meer informatie op: www.erfgoedbrabantacademie.nl/museumdefinitie

Brabants Kloosterjaar loopt ten einde

door Piet van Asseldonk

Het jaar 2021 loopt op zijn laatste benen. Daarmee komt ook een einde aan het door de provincie Noord Brabant uitgeroepen en door haar royaal gefaciliteerde Brabants Kloosterjaar. Dat heeft, ondanks coronabeperkingen, veel opgeleverd.

Er waren inspirerende bijeenkomsten, boeiende verhalen op de site <https://brabantskloosterleven.nl> en belangwekkende publicaties zoals het “Bindboek Ons Kloosterpad”. In dit prachtig uitgegeven kloosterlijk wandelboek met losse etappekaarten herinnert pagina 161 ons eraan dat er in de kloosters ook dingen helemaal fout gegaan zijn. Op deze letterlijk zwarte pagina staat onderaan in kleine witte letters: “De zwarte bladzijde: misbruik door religieuzen”.

Vergrijzing

Dit jaar is in het Brabantse collectieve geheugen nadrukkelijk teruggeroepen hoe groot de bijdrage van kloosterlingen, met name tussen 1850 en 1950, is geweest aan de culturele en sociale ontwikkeling van onze provincie. De bange vraag of er voor het eens zo populaire kloosterleven in onze gewesten in

Hoofdgebouw
Erfgoedcentrum
Nederlands
Kloosterleven

Museale
kloostervoorwerpen

de toekomst nog een rol van betekenis is weggelegd, werd niet uit de weg gegaan. Brabant telt nog steeds 450 (monumentale) kloostergebouwen, maar in veruit de meeste daarvan wonen geen religieuzen meer.

Ondanks moedige initiatieven van kloostergemeenschappen op het gebied van spiritualiteit, meditatie, vergroening en duurzaamheid zet de vergrijzing in hoog tempo door. De gemiddelde leeftijd van de kloosterlingen ligt nu ruimschoots boven de tachtig. Er melden zich slechts mondjesmaat af en toe nieuwe zusters, broederen en paters aan de kloosterpoorten. Hoe de toekomst van het religieuze en godsdienstige leven zich ook ontwikkelen zal, het werk van de kloosterlingen zal niet vergeten worden. Gelukkig immers hebben we de kloosterarchieven nog. Zij vormen een goudmijn voor historici en heemkundigen.

Alle reden om de schijnwerpers te richten op de in 2002 opgerichte Stichting Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven, een samenwerkingsverband van in ons land (eens) actieve ordes en congregaties. Het doel van de stichting luidt: “het behoud, beheer en toegankelijk maken van kloosterlijk erfgoed als een eigentijdse manier om onze kloosterlijk-religieuze cultuur en traditie door te geven”. Dit voornemen leidde in 2006, in samenwerking met de kruisheren, tot de vestiging van het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven (ENK) in de westvleugel van het eeuwenoude, prachtig aan de Maas gelegen kruisherenklooster te Sint Agatha bij Cuijk.

Kloosterarchieven

Ruim 100 kloostergemeenschappen brachten hun archieven al onder bij het ENK of zijn daarmee doende. Met als opmerkelijke uitzonderingen de Nederlandse franciscanen en augustijnen die belangrijke archiefcollecties bij het Utrechts Archief hebben gestald. Enkele kloosterorganisaties, zoals de fraters van Tilburg, beheren en bewaren nog

▲ Puk en Muk-jeugdboeken, dankzij de broeders van Maastricht

altijd hun eigen archieven. De archivariissen van het ENK willen naar eigen zeggen voorkomen dat de Nederlandse kloostergeschiedenis “naar het buitenland wordt overgebracht”. Helemáál is dat niet gelukt. Zo hebben bijvoorbeeld de Nederlandse jezuïeten hun archieven ondergebracht bij de Universiteit van Leuven.

Het laat onverlet dat er in de naast het Sint Agatha-klooster nieuw gebouwde en van klimaatcontrole voorziene archiefbunker van het ENK intussen 5,5 kilometer kloosterlijk archiefmateriaal ligt opgeslagen. Daaronder meer dan 200.000 foto's en andere afbeeldingen. Verder beheert het erfgoedcentrum in zijn bibliotheek 30.000 publicaties en 40.000 kloosterlijke voorwerpen, zoals beelden, gedenksteden, meubels, serviesgoed, onderwijsmiddelen, schilderijen, kledingstukken en devotionalia. De meeste van deze voorwerpen hebben niet of nauwelijks museale waarde, maar geven wél een beeld van het dagelijkse leven in kloosters. Sinds 2015 is het ENK officieel geregistreerd als museum.

5,5 kilometer archiefmateriaal

Van de vele foto's is nog maar een deel gedigitaliseerd

Archiefraadpleging

De collecties van het ENK zijn via de website www.erfgoedkloosterleven.nl te raadplegen. Van driekwart van de ruim 100 archiefinventarissen zijn de inhoudsopgaven en globale beschrijvingen gedigitaliseerd. Dat betekent niet dat de stukken volledig digitaal beschikbaar zijn. Op dit punt valt er voor het centrum nog veel (prijzig) werk te verrichten. Van de vele foto's is nog maar een deel gedigitaliseerd. Wél is er een studiezaal waar men niet-gedigitaliseerd materiaal kan inzien. Daarvoor moet eerst toestemming gevraagd worden aan de ordes en congregaties die hun archieven in Sint Agatha hebben gedeponeerd. Dat kan het gemakkelijkst door een email te sturen naar studiezaal@erfgoedkloosterleven.nl. Tenzij privacyregels zich daartegen verzetten, wordt de gevraagde toestemming doorgaans probleemloos verleend. Ook al zijn de ordes en congregaties vooralsnog juridisch eigenaar van de door hen naar Sint Agatha overgebrachte archieven.

Voor heemkundigen zijn de klooster-archieven in het bijzonder interessant omdat ze tal van gegevens en illustraties bevatten over stichting, bouw, beheer, bewoning en ‘bemensing’ van kloosters, scholen, internaten, ziekenhuizen en bejaardencentra die er in zowat alle Brabantse dorpen en steden zijn verzezen. Om daarover gegevens op te duikelen, moet men eerst nagaan van welke orde of congregatie men een vestiging onder de loep wil nemen. Vervolgens ga je via de zoekfunctie op de site van het erfgoedcentrum naar de “archiefinventarisatie” van de betreffende kloostergemeenschap en vervolgens naar “inventaris” en “huizen”. Dan ben je in een oogwenk op de plaats die je zoekt en kun je per stad en dorp zien welke archiefstukken waarover te raadplegen zijn.

Onzeker

Het Erfgoedcentrum Nederlands Kloosterleven wordt gerund door een tiental vaste medewerkers onder leiding van Magda Arendsen. Zij krijgen hulp van zo'n zestig vrijwilligers. De kosten van de exploitatie belopen om en nabij een half miljoen per jaar. ➤

◀ Museale
kloostervoorwerpen

Tot het jaar 2035 is deze geldstroom verzekerd, omdat de ordes en congregaties die in het centrum participeren het geld daarvoor hebben ondergebracht in de “Stichting Steunfonds Erfgoed Nederlands Kloosterleven”. Dit fonds probeert via reserveringen wat geld opzij te zetten voor de jaren ná 2035. Om het kloosterlijk erfgoedcentrum in de huidige vorm te laten voortbestaan zal dat onvoldoende zijn. “De Bestemmingsreserve archiefbeheer na 2035 heeft tot doel om na de projectperiode, die tot 2035 loopt, de activiteiten van het Erfgoedcentrum te kunnen voortzetten in afgeslankte vorm en wellicht in samenwerking met verwante instellingen.”, aldus het bestuur van het steunfonds.

Bij de genoemde “samenwerking met verwante instellingen” denkt het ENK in eerste instantie aan het in 1969 gestarte Katholiek Documentatie Centrum (KDC), een afdeling van de bibliotheek van de Radboud Universiteit in Nijmegen. Het KDC “heeft zich als doel gesteld om het erfgoed van het Nederlandse katholicisme (sedert 1800) vruchtbaar te laten zijn voor de vraagstukken van deze tijd”. Een samengaan of samenwerking van KDC en ENK zou een uniek archief van en voor katholiek Nederland opleveren. Rest de eeuwige vraag wie dat gaat betalen.

De foto's bij dit artikel zijn gemaakt door de auteur. ■

Romeinse tempels langs de Maas

◀ Veerpont over
de Maas van Brabant
naar Gelderland.

door Tjeu van Ras

Imposante bouwwerken van meer dan 2000 jaar geleden zijn er niet meer te zien, maar de bodem langs de Maas in noordoost Noord Brabant verbergt een schat aan vondsten uit de tijd dat de Romeinen er heersten. Ooit stonden daar tempels en vele andere Romeinse bouwwerken. Een fietsroute voert langs alle bouwwerken en plekken, die ooit tot het Romeinse Rijk behoorden. ▶

► Informatiezuil
langs de fietsroute.

► Grote panelen
vertellen op diverse
plekken het verhaal
van de Romeinen
en de Maas.

Fietsroute van bijna 50 km over de geschiedenis van de Romeinen

De gemeenten Oss, West Maas en Waal, Maasdriel en 's-Hertogenbosch koesteren die rijkdom. Samen met de Stichting Tempel van Empel en de provincie is de fietsroute uitgezet. Een route van bijna 50 kilometer, waar de geschiedenis van de Romeinen in dit deel van Brabant wordt verteld.

Nieuwe maatschappij

De Romeinen vestigden zich omstreeks 50 vóór Christus in het gebied. Ze bouwden er tempels en stichtten nederzettingen. Met de lokale bevolking werd een nieuwe maatschappij opgebouwd, maar er werden ook bloedige veldslagen geleverd. En daarbij zou Julius Caesar de legertroepen hebben aangevoerd, al is dat volgens Mijke Peeters allerm minst zeker. Peeters is sinds 2 jaar stadsarcheoloog van de gemeente Oss, een van de gemeenten die een bijdrage hebben geleverd aan het project.

De gemeente Oss was in de jaren '70 van de vorige eeuw een pionier op gebied van archeologisch onderzoek. Nieuwe wijken als de Ruwaard, Horzak en Ussen zijn voor het bouwen begon archeologisch onderzocht. Beroepsarcheologen kregen daarbij steun van de vrijwilligers van de stichting Archeologie Maasland. Vrijwilligers die in de loop van de jaren tot ware specialisten zijn uitgegroeid. "De Osse stadsarchivaris Jan Cunen (1884-1944) heeft in zijn tijd al aandacht gehad voor de bodemschatten die verwijzen naar de oudheid. De gemeente Oss is daarmee verder gegaan. We werken er samen met de

Universiteit Leiden aan. Het Osse model was en is voor veel andere gemeenten een voorbeeld", aldus Mijke Peeters.

Oss, pionier in archeologisch onderzoek

Vier iconen

De Tempel van Empel en de Tempel van Kessel zijn bekend. Maar er is bij de onderzoeken veel meer gevonden. Wie de route fietst, krijgt steeds te maken met vier iconen, die de belangrijke thema's aangeven, die het verhaal van de Romeinse tijd vertellen. Het gaat daarbij om religie en cultuur, handel en vervoer, multiculti en leger. Op plaquettes wordt uitleg gegeven in tekst en in (bewegend) beeld. Op internet is nog meer informatie te raadplegen via de site van Erfgoed 's-Hertogenbosch.

Bij Empel en Kessel hebben Romeinse tempels gestaan, die door hun omvang indrukwekkend moeten zijn geweest. Ze worden in beeld gebracht. Beide tempels waren gewijd aan Hercules Magusanus, de hoofdgod van de Bataven, Hercules Romeins en Magusanus Bataafs. Fluvius Batavus noemde de Romeinen de Maas. Ze gebruikten de rivier voor transport van goederen en mensen en - zo meldt de brochure van de fietsroute - er zal wellicht ook een oorlogsschip hebben gevaren. Voor de komst van de Romeinen was het gebied rond de Maas en de Waal al duizenden jaren bewoond. De komst van de Romeinen zorgde ervoor dat de twee culturen zich aan elkaar aanpasten en gebruiken van elkaar overnamen. Een multiculturele maatschappij in klein formaat.

Caesar

Het is nooit feitelijk aangetoond, maar in de beschrijving van de fietsroute wordt Julius Caesar opgevoerd als de veldheer die een van de twee grote veldslagen in het gebied heeft aangevoerd. In De Bello Gallico (de Gallische Oorlog), het verslag van Caesar over zijn Gallische veroveringen, wordt er met geen woord over gerept. Het gaat om de veldslag in 55 vóór Christus nabij Kessel. Een veldslag met een dramatisch verloop: twee Germaanse stammen werden gedecimeerd. Een eeuw later, in de jaren 69 -70 na Christus, komen de Bataven in opstand tegen de Romeinen. Onder leiding van Julius Civilis namen ze de macht over. De Bataven delfden niettemin ook toen weer het onderspit tegen de machtige Romeinen. ■

De Tempel van Kessel, zoals die er vermoedelijk heeft uitgezien.

De fietsroute volgt het knooppunten-netwerk. De route en de beschrijvingen zijn te raadplegen op: www.erfgoedshertogenbosch.nl/activiteiten/tempels-langs-de-maas

De foto's bij dit artikel zijn door de samenwerkende gemeenten beschikbaar gesteld.

Heemkundekringen en erfgoedparticipatie

📍 Bijeenkomst Erfgoed
Brabant Academie.
(foto Erfgoed Brabant)

door Emma Goossens

Erfgoed Brabant heeft samen met Erfgoedhuis Zuid-Holland en Erfgoed Gelderland een platform ontwikkeld voor erfgoedvrijwilligers. Op het platform Erfgoedvrijwilliger.nl kunnen erfgoedvrijwilligers en organisaties elkaar vinden in de vacaturebank voor vrijwilligers. Ook is er praktische informatie te vinden op de pagina 'wegwijs' en kunnen vrijwilligers en vrijwilligersorganisaties inspiratie opdoen door verhalen te lezen over elkaars praktijk. Een ander onderdeel is de coachingspagina voor organisaties en vrijwilligers, die gericht is op erfgoedparticipatie.

Verbindende kracht van erfgoed

Geef de mogelijkheid om inbreng te hebben

Belangrijk is dat de heemkundekring ervoor zorgt dat deze mensen, die nog niet aan de organisatie verbonden zijn, zich welkom voelen. Dat ze zelf genoeg mogelijkheid hebben om een en ander in te brengen of vorm te geven.

Hoe is zo iets dan praktisch aan te pakken? Waar zijn die mensen nu precies voor te vragen? Soms is er al een specifiek thema bedacht waar de eigen kennis moeilijk op aansluit, probeer dan

Wie zelf nog geen plannen heeft kan proberen om een groep uit te nodigen eens een project mee te draaien. Waar ligt hun interesse? Of misschien is er een vereniging in de buurt met plannen en kan de heemkundekring daarbij helpen. Soms kan dat inhoudelijk maar soms is het genoeg om bijvoorbeeld een tentoonstellingsruimte beschikbaar te stellen, of de vereniging de kans te geven eens een artikel te schrijven in het verenigingsblad of periodiek. Of misschien kan het andersom door bij een project samen te werken met een museum, een tijdschrift, krant, de bibliotheek, het theater of de gemeente. Dit alles kan helpen - en veel heemkundekringen doen dit al - om mensen uit andere doelgroepen te betrekken.

Wat opvallend is, is dat veel organisaties via Erfgoedvrijwilliger.nl op zoek zijn naar versterking in reguliere werkzaamheden. Mensen die zich voor langere tijd willen verbinden aan de organisatie. Maar mensen die op zoek zijn naar vrijwilligerswerk

lijken juist meer aangetrokken te zijn door kortere projecten. Afgeronde projecten waar ze in korte tijd iets zichtbaars kunnen neerzetten. Projectmatig vrijwilligerswerk lijkt populair onder nieuwe erfgoedvrijwilligers. Dit sluit aan bij het idee van erfgoedparticipatie: mensen vinden het vaak leuk om betrokken te zijn bij

erfgoed, maar willen niet direct in het diepe duiken. Dat hoeft helemaal niet erg te zijn, zolang als een heemkundekring hiervoor open staat en elke bijdrage op waarde schat.

Meer aangetrokken door kortere projecten

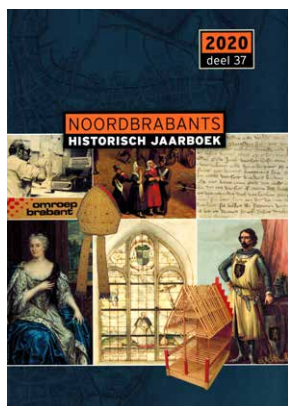
Meer informatie op de website van erfgoedvrijwilliger.nl
of neem contact op met Emma Goossens:
emma.goossens@erfgoedbrabant.nl of 06 - 3827 8704

De Historische Vereniging Brabant

door Kitty de Leeuw

De Historische Vereniging Brabant, meestal afgekort tot HVB, is in de jaren '80 opgericht door studenten die de studie van de geschiedenis van Brabant, met name de provincie Noord-Brabant, wilden bevorderen en de resultaten daarvan toegankelijk wilden maken voor een breed publiek.

De activiteiten van de vereniging richten zich op de ondersteuning van de geschiedschrijving van Noord-Brabant in zo breed mogelijke zin. De leden krijgen in ruil voor hun jaarlijkse contributie (momenteel 55 euro) twee tijdschriften in de brievenbus en kunnen tegen kostprijs deelnemen aan door het bestuur georganiseerde excursies. Ook wordt jaarlijks een ledenvergadering belegd die gratis toegankelijk is voor alle leden.

Het Historisch Jaarboek 2020

Samenwerking

Als leden van de HVB steunen wij in samenwerking met Erfgoed Brabant de driemaandelijke uitgave van het populair-historische tijdschrift InBrabant en de jaarlijkse uitgave van het wetenschappelijke tijdschrift Noordbrabants Historisch Jaarboek. Het eerste tijdschrift brengt toegankelijk geformuleerde en rijk geïllustreerde artikelen over zeer uiteenlopende historische onderwerpen in diverse Brabantse plaatsen en regio's. Het biedt verantwoorde informatie voor een breed publiek. Het jaarboek is

Bijeenkomst
uitreiking scriptieprijs
2018 (foto collectie HVB)

meer wetenschappelijk van toon en voorzien van uitgebreide annotaties. Daarmee vormt het een betrouwbaar naslagwerk voor iedereen die zich als amateur of professional met de geschiedschrijving van Brabant bezighoudt. Het verschijnt bij uitgeverij Zuidelijk Historisch Contact, waarbij ook twee reeksen monografieën over Brabantse geschiedenis verschenen zijn en een derde reeks nog loopt. Oudere jaarboeken en boeken uit de reeks zijn intussen (of komen nog) digitaal beschikbaar via de site van Zuidelijk Historisch Contact en de Brabant Cloud.

Samen met Erfgoed Brabant en Zuidelijk Historisch Contact dragen de HVB-leden bovendien een steentje bij aan de uitreiking van de tweejaarlijkse Scriptieprijs Brabantse Geschiedenis, bedoeld om jonge historici met interesse in de historie van Brabant te enthousiasmeren. HVB-leden ontvangen een uitnodiging voor de presentatie van de inzendingen van de kandidaten die op de shortlist terecht zijn gekomen met daarna de uiteindelijke prijsuitreiking.

Ledendag

Op de jaarlijkse ledendag vindt de jaarvergadering plaats, gevolgd door een inhoudelijk programma waarbij de leden dikwijls te gast zijn bij een plaatselijke heemkundekring. De HVB organiseert een- of tweemaal per jaar een collegetour rondom een thema uit de Brabantse geschiedenis. We komen als vereniging op plaatsen die anders niet zomaar toegankelijk zijn en/of worden rondgeleid door speciale deskundigen op het bij dat thema behorende historische terrein.

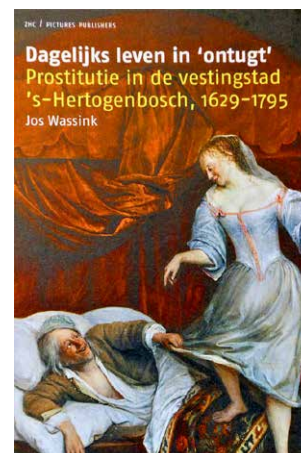
Wat heeft een lid van een bij Brabants Heem aangesloten vereniging aan de activiteiten van de HVB? De inspanningen van de HVB betreffen de gehele provincie Noord-Brabant. Het tijdschrift InBrabant, het Noordbrabants Historisch Jaarboek en de presentaties van de Scriptieprijs kunnen helpen de blik te verruimen waarmee de geschiedenis van de eigen omgeving in een breder perspectief kan worden geplaatst. Welke historische situaties en gebeurtenissen deden zich alleen voor in uw woonplaats, welke had uw woonplaats gemeen met andere plaatsen in de provincie en welke waren historische ontwikkelingen die echt overal hebben plaatsgevonden en dus ook aan uw woonplaats niet voorbij zijn gegaan? Kennis van wat iets verder weg ligt biedt juist aanknopingspunten om de eigen omgeving beter te kunnen doorgronden. De excursies helpen persoonlijke kennis van de geschiedenis van Brabant te verruimen. Het bestuur let op verspreiding over de provincie van de te bezoeken locaties, zodat deelnemers meerdere regio's leren kennen en dat de HVB-leden elkaar met hun kennis van hun eigen woonplaats of regio kunnen verrijken. Buitenstaanders zijn welkom bij een collegetour, al gaan bij beperkte plaatsen de leden uiteraard voor. Wij komen graag een keertje langs op een van de collegetours of ledendagen.

Meer informatie en/of inschrijving voor het lidmaatschap bij dr. Klaasje Douma, via e-mail: penningmeester@hvbrabant.nl

Kitty de Leeuw is voorzitter van de Historische Vereniging Brabant.

Uitgave
van InBrabant

Prostitutie in 's-Hertogenbosch 1629-1795

Eigenlijk is het heel vreemd dat over de geschiedenis van het oudste beroep ter wereld nog maar zo weinig geschreven is. Jos Wassink, oud-archivaris van Weert en inwoner van Den Bosch dook hiervoor het archief in en geeft ons in zijn boek - *Dagelijks leven in 'ontugt'* - een bijzondere kijkje in het dagelijks leven van prostituees en

hoe het 'hoerendom' in Den Bosch geregeld was. Wassink baseert zijn gegevens vooral op strafdossiers.

Hoerendom is van alle tijden. Als garnizoensstad herbergde Den Bosch duizenden soldaten en die wilden ver van huis ook weleens wat. Daarvoor konden ze terecht in armoedige kroegen, herbergen en steegjes. Vaak werd een hoerenhuis gerund door een hoerenmadam die een groot deel van de inkomsten opeiste. Ook kwamen tippelaars op straat voor. Nu spreken wij van sekswerkers, maar toen was het woord 'hoer' heel gewoon.

De hoertjes kwamen meestal uit het buitenland, zoals uit Duitsland. Ze waren ook nog heel jong voor onze begrippen, een jaar of zestien. Ze reisden van plaats naar plaats, omdat ze nog al eens na een razzia de stad werden uitgezet. Armoede was de drijfveer om met hun lichaam de kost te verdienen. Ze werden niet zelden betaald in nature, met voedsel. Wassink is zelfs een keer tegengekomen dat een meisje betaald werd met een schol (vis) en daarvan de helft moest afstaan aan de hoerenmadam. Echter niet alle meisjes kwamen uit een arm gezin, zo komt ook een stiefdochter van de stadsdichter uit Hamburg in de dossiers voor. Ze was gevlucht met het zilveren bestek van haar ouders en kwam toen het geld op was in de prostitutie.

Het mooie van het boek is dat Jos Wassink het hoerendom in Den Bosch letterlijk een gezicht heeft gegeven. Zo maak je kennis met onder andere bordeelhoudster Lucia Hogendorp, een bijzondere dame en Schele Trui, Geertrui Stengers, die zich aansloot bij de opstand van 1787.

*Jos Wassink, *Dagelijks leven in 'ontugt', Prostitutie in de vestingstad 's-Hertogenbosch, 1629-1795* (ZHC 2021). Prijs: € 24,95.*

Udense getuigen van WOII

door Toon Swinkels

“Getuigen van de Tweede wereldoorlog in de gemeente Uden” is het nieuwste boek van Adriaan Sanders uit Uden. Bij de presentatie van het boek was het eerste exemplaar voor Eliza Meier, die in het verleden van zich liet horen door een aangrijpend verhaal te vertellen over het trieste lot van haar familieleden, de kinderen De Groot.

Dit boek is niet zomaar het zoveelste boek over de oorlog. In het boek - uitgegeven door de Stichting Uden in Geschriften - zijn 15 fragmenten van dagboeken, aantekeningen en

brieven opgenomen, die tijdens de oorlog in Uden en omgeving zijn geschreven. Ook zijn er herinneringen aan de oorlogstijd van een aantal personen in opgenomen, die ná de oorlog zijn genoteerd.

De schrijver heeft dankzij naarstig speurwerk deze teksten terug kunnen vinden bij familieleden van de schrijvers of in archieven. Maar hij is ze ook vaak op de meest onlogische plaatsen tegengekomen.

Dankzij dit boek krijgt de lezer een aardig idee hoe de Udense mensen de oorlogstijd beleefden en hoe ze in die periode naar de wereld om zich heen keken. De artikelen zijn afkomstig van zeer uiteenlopende personen: ze zijn o.a. geschreven door een pastoor uit Odiliapeel, de zusters van huize St. Jan en een Udense huisarts.

Bij alle items, die min of meer chronologisch gerangschikt zijn, is een foto van de “getuige” geplaatst. Ook wordt de situatie, waarin deze persoon zich bevond toen hij/zij de tekst schreef, nader beschreven. ■

Het boek is in Uden voor € 10,95 te koop in een aantal winkels.
Het is ook te bestellen via info@udeningeschriften.nl.

Oorlogsjaar Vlijmen van dag tot dag

De presentatie van het boek ‘Van dag tot dag, Vlijmen, september 1944 - mei 1945’ is een mooie samenwerking geworden tussen het Streekarchief Land van Heusden en Altena en heemkundekring Onsenoort. Immers, het boek was in feite al lang geleden geschreven, de gebruikte manuscripten lagen al jaren opgeslagen bij het streekarchief.

Het boek is gebaseerd op een aantal dagboeken, die bijgehouden zijn in de maanden vóór en na de bevrijding van de huidige gemeente Heusden. Opgetekend door Henry Mommersteeg, die eigenlijk een brief aan zijn broer Wim in Engeland schreef, door zijn schoonzus en buur Hedy Mommersteeg - Schöller, door Cor van den Dungen en door de moeder-overste van het nonnenklooster in Vlijmen.

Alle vier leggen zij hun eigen accenten, schrijven ze over de dagelijkse ervaringen vanuit hun eigen gevoel en kennis, hoopvol de ene dag, diep teleurgesteld tot wanhopig aan toe een volgende. De een, die door te luisteren naar een clandestiene radio, ook gebeurtenissen buiten Vlijmen kan plaats, de ander, die heel dicht bij zichzelf blijft als moeder dan wel moeder-overste. Een plaatselijke bakker ook, die met zijn dagboek aangeeft, dat hij heemkunde al ontdekt had, voordat de heemkundekring in 1947 werd opgericht.

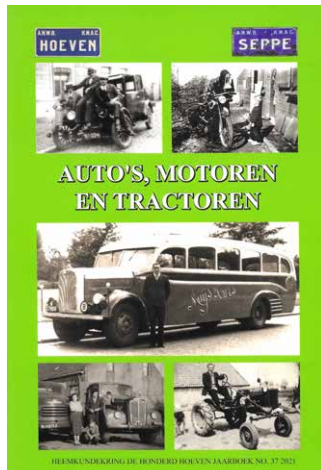
Onbegrip, omdat de geallieerden toch al bij Vught zijn? Nog meer onbegrip, wanneer Koningin Wilhelmina in een toespraak geen woord wijdt aan de situatie in Brabant, pure wanhoop wanneer een groep novicen vanuit Engelen naar Vlijmen wordt gestuurd en weer terug door de polder. De geallieerden denken, dat ze het vuur openen op vluchtende Duitse soldaten.

De granaatbeschietingen, de V1's, inkwartiering en evacuatie, het komt allemaal voorbij in dit boek. ■

‘Van dag tot dag, Vlijmen, september 1944 - mei 1945’ is voor € 20 te koop op de website van de heemkundekring Onsenoort, www.onsenoort.nl

Jaarboek 37: Auto's, motoren en tractoren

door Piet Lauwerijssen

Auto's, motoren en tractoren, Hoevense kentekenhouders en hun voertuigen in de eerste helft van de twintigste eeuw. Dat is het thema van het jaarboek 37 van heemkundekring De Honderd Hoeven uit Hoeven.

Met als uitgangspunt de website van het BHIC - deautovanmnopa.nl - startte heemkundekring De Honderd Hoeven een onderzoek

naar wie de eerste Hoevenaren waren die een motorvoertuig tot hun beschikking hadden. Redactielid Alwin Bastiaanse besteedde vele uren aan archiefonderzoek om van de gevonden Hoevenaren bij het BHIC hun geboorte-, trouw-, overlijdensakte en woongeschiedenis te achterhalen. Hij bekeek vele krantenberichten om zoveel mogelijk over die personen te weten te komen. Het zoekgebied was de toenmalige gemeente en parochie Hoeven (inclusief de tot de parochie behorende delen van de gemeenten Etten-Leur en Oudenbosch) en met Bosschenhoofd en het Hoevense deel van St. Willebrord en Rucphen. Schrijver Jos Vermunt deed onderzoek naar de algemene geschiedenis van de motorvoertuigen en ging vervolgens op zoek naar foto's en verhalen in tientallen interviews met nabestaanden van de

Wie waren de eerste Hoevenaren met een motorvoertuig?

De eerste Hoevenaar kreeg in 1913 zijn kenteken

kentekenhouders. Samen met medeauteur Rien Voermans maakte hij er een goed leesbaar artikel van met vele foto's uit privé-archieven.

Provinciaal

Tot en met 1930 kregen vijftig Hoevenaren een provinciaal kenteken. Zij zijn allemaal in het jaarboek beschreven. Over de periode 1931 tot 1951 zijn 111 van de in totaal 241 kentekenhouders beschreven. De eerste kentekenhouder was de directeur van de plaatselijke melkfabriek 'Helpt Elkander' Hendrikus Wouters, die in 1910 N-959 kreeg. De eerste geboren Hoevenaar die een kenteken kreeg was Petrus van Tetering. Hij kreeg in 1913 het kenteken N-1678.

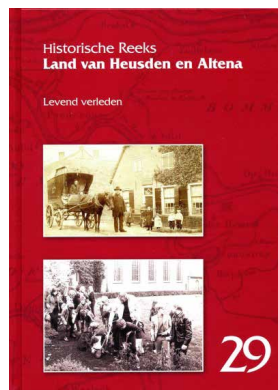
3 smeden gingen voertuigen verkopen

De meeste kentekens stonden op naam van Adrianus Muijs uit St. Willebrord. Hij verzamelde er vijf toen hij startte met het nu nog bestaande busbedrijf Muys Reizen. Arnoldus de Rijk kreeg in 1934 zijn eerste kenteken. In 1941 schafte hij een vrachtwagen aan en begon een transportbedrijf voor onder andere het vervoer van varkens. In 1947 kreeg hij zijn derde kenteken. Zoon Jan bouwde het bedrijf verder uit tot het huidige Jan de Rijk Logistics. Drie smeden in Hoeven, Johannes Vermunt, Adrianus Wagemakers en Adrianus van den Muijsenberg, die aanvankelijk de kost verdienden met het beslaan van paarden en repareren van landbouwvoertuigen, kochten een motorvoertuig en gingen die ook verkopen en/of begonnen een garagebedrijf.

Het boek *Auto's, motoren en tractoren* is in de vrije verkoop te koop voor € 22. Bestellen kan via www.honderdhoeven.nl

Levend verleden Land van Heusden en Altena

door Teus van Tilborg

Sinds 1990 geeft de Historische Reeks Land van Heusden en Altena jaarlijks een boek uit met verhalen over de geschiedenis van de streek. De reeks is inmiddels gevorderd tot deel 29. Het 30ste, geheel gewijd aan vrouwen, staat al in de steigers. Het valt op dat de boeken steeds dikker zijn geworden. Het nu verschenen deel telt bijna 400 pagina's en is rijk geïllustreerd.

De nieuwste uitgave heeft als titel meegekregen *Levend verleden*. Het bevat een grote verscheidenheid aan artikelen.

24 bijdragen over de landen van Altena en Heusden, over rampen en armoede, oorlog en vrede. Met verhalen uit de Middeleeuwen, zoals over de bewoners van de Groote Waard, die de graaf van Holland hielpen met het afdammen van Maas en Dubbel. Over het Munnikenhof in Wijk, waarop nieuw licht wordt geworpen. Bas van Andel verklaart niet minder dan 55 namen van dorpen en buurten in Altena.

Bijzonder is het verhaal over een Heusdenaar die tijdens de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648) meevocht tegen Spanje. Er is ook aandacht voor Hugo de Groot die 400 jaar geleden, op 22 maart 1621, ontsnapte uit Slot Loevestein. In het Rampjaar 1672 is Heusden, waar dan ds. Nicolaus Voetius verblijft, belangrijk voor de verdediging van Holland tegen het Franse leger. Indrukwekkend is het verhaal over de executie van een sodomiet in 1730 in Heusden, waar ook een bijzonder praalgraf in de Grote Kerk te bezichtigen is. Aangrijpend is het verhaal over de hulp die na de overstromingen van 1740-1741 aan de inwoners van Altena werd geboden. Er zijn ook mooie herinneringen aan het Slot te Heesbeen. Indrukwekkend is de afscheidsbrief van een schoenmaker die gedwongen in het leger van keizer Napoleon diende.

Dit deel bevat ook sagen, zoals die over Jan Claesen, een artikel over de armoede in Veen en Wijk en Aalburg omstreeks 1840, persoonlijke herinneringen van Dick Eikelboom aan de veerboot Sleeuwijk-Gorinchem en een verhaal over de bewoners van de Maasdijk in Giessen. Er is een mooie bijdrage over de 'vergeten' schrijver en dichter Cornelis Redert uit Andel. Bijzonder zijn de herinneringen van Mars van den Assem

aan zijn jeugd, toen hij aan de Uppelse Dijk in Almkerk woonde. Uit het recente verleden zijn de herinneringen aan politiemans Daniël de Gast die vanaf 1950 in de gemeente Eethen werkzaam was en die van buurt- en opbouwwerker Ger Verdooren aan zijn werkzaamheden in de periode 1970-1976 in de voormalige gemeenten Eethen en Aalburg. Zeer waardevol zijn ook de herinneringen van vier generaties brandweerfamilie Van Helden in Genderen en Wijk en Aalburg. Het artikel over de coronapandemie in Altena, een van de ergste crises na de Tweede Wereldoorlog, maakt dit deel compleet.

Het boek kost € 20 en is te bestellen via www.historischereeks.nl of door een mail te sturen naar: info@historischereeks.nl

Venters en bezorgers in Heesch

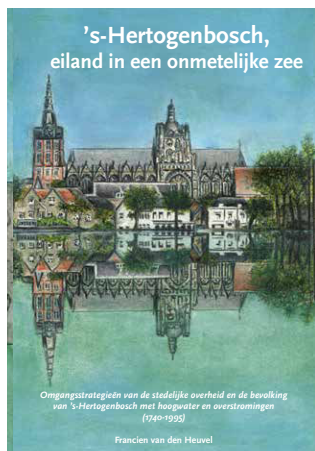
'Wè mag't zen?' is de titel van het fotoboek dat heemkundekring De Elf Rotten uit Heesch eind november heeft uitgebracht. Het fotoboek behandelt de venters en bezorgers die in Heesch in de twintigste eeuw langs de deur kwamen.

In Heesch waren in de eerste helft van de twintigste eeuw veel mensen onderweg om brood, groenten, zuivel en andere levensmiddelen en huishoudelijke artikelen aan de man te brengen. Zij brachten hun waren aan huis. Je had rondtrekkende kooplieden of marskramers die bijvoorbeeld stoffen, knopen of bijouterieën aanboden in een korf, kist of mand, maar ook de scharensleep ging rond en een pannenvlapper. Veel mensen kennen natuurlijk bezorgers als de groenteboer, de melkboer, de olieboer en de broodbezorger. Het waren in Heesch vertrouwde gezichten die aan de deur kwamen zoals 'Jaske Mik' en 'Pietje Ollie'. Het boek telt 96 pagina's en wordt uitgebracht in een oplage van 200 exemplaren.

Het boek is voor € 21,50 te bestellen via de website van de heemkundekring, via een e-mail aan secretariaat@de-elf-rotten.nl of door een briefje in te leveren bij de heemkundekring, Schoonstraat 35, 5384 AL in Heesch.

's-Hertogenbosch, eiland in een onmetelijke zee

Op 24 juni 2021 promoveerde Francien van den Heuvel ('s-Hertogenbosch) aan de Open Universiteit op haar proefschrift 's-Hertogenbosch eiland in een onmetelijke zee. Inmiddels is de handelseditie van het proefschrift ook verschenen. Hieronder volgt een korte samenvatting.

Al sinds de stichting van 's-Hertogenbosch in 1185 worstelde de stad met haar waterveiligheid. Dit werd onder meer veroorzaakt door haar

ligging aan een knooppunt van waterwegen waar de riviertjes Aa en Dommel uitmonden in de Dieze die vervolgens afwatert in de Maas. Maar de Maas kampte vaak met een hoge waterstand waardoor afwatering niet mogelijk was. Integendeel!

Beerse Overlaat

In geval van hoge waterstand loosde de Maas ook water over land via de zogenaamde Beerse Overlaat. Deze groene rivier begon zo'n veertig kilometer oostwaarts tussen Cuijk en Beers waar stukken oevers van de Maas onbedijkt waren gelaten. Hij strekte zich uit tot aan 's-Hertogenbosch en indien afwatering in de Dieze onmogelijk was zelfs tot aan de Langstraat. 's-Hertogenbosch maakte als vestingstad onderdeel uit van de Zuiderwaterlinie waardoor het militaire belang meerdere malen

De stad worstelde al in 1185 met haar waterveiligheid

een inundatie van het gebied rondom de stad vereiste. Ook wogen de defensieve belangen bij het nemen van preventieve maatregelen op het gebied van bescherming tegen het water vaak zwaarder dan het algemene belang van de bevolking. Het onderzoek gaat uit van de vraag hoe de stedelijke overheid en de bevolking van 's-Hertogenbosch omgingen met het steeds terugkerende hoog water in de periode 1740 - 1995. Hoe verliep de hulpverlening, werden er preventieve maatregelen genomen en kregen herinneringen aan overstromingen vorm en zo ja op welke wijze? Uit het onderzoek bleek dat in de achttiende eeuw de hulpverlening vooral lokaal georganiseerd was, gecoördineerd door het stadsbestuur. Op het gebied van preventie nam de stad 's-Hertogenbosch die maatregelen die binnen haar bevoegdheid viel. Na de hoogwaterperiodes van 1993 en 1995 groeide het inzicht bij bestuurders en waterbeheerders dat het beteugelen van rivierwater nu een belangrijke oorzaak werd van de wateroverlast. De rivier moest voortaan ruimte krijgen. Een paradigmawijziging die geconcretiseerd werd in het Deltaplan Ruimte voor de rivieren. Voor zover bekend is het ook de eerste keer dat de lange termijn omgang met overstromingen van een enkele stad in Nederland uitvoerig wordt beschreven. ■

Het boek is verkrijgbaar bij de lokale boekhandel of bij de uitgever www.wolfpublishers.eu/waterboek. Prijs € 34,95.

De volgende Koerier

De volgende Koerier van Brabants Heem verschijnt in maart 2022.

Hebt u kopij voor dat nummer of onderwerpen voor de agenda, stuur die dan vóór maandag 14 februari 2022 naar: tjeuvanras@brabantsheem.nl

Foto's en illustraties graag minimaal 1,5 MB groot in JPEG-formaat, los en dus niet in een tekstbestand geplaatst.

Indien van toepassing plaatsen we de teksten ook op de website van Brabants Heem, www.brabantsheem.nl en op www.facebook.com/brabantsheem

Water en Altena door de eeuwen heen

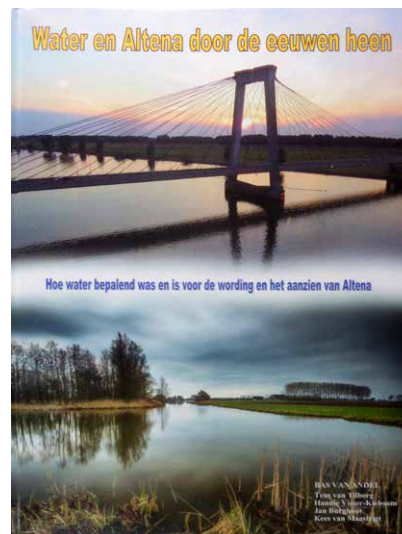
door Teus van Tilborg

'Water en Altena door de eeuwen heen.' Dit is de titel van het door de Historische Kring het Oude Land van Heusden en Altena uitgegeven boek waarin Bas van Andel en anderen vertellen en laten zien, hoe in honderd eeuwen Altena onder invloed van het water geworden is wat het nu is. Historische rivieren, ontginningen, overstromingen en de ruilverkaveling passeren de revue.

Altena is omringd door rivieren en het Biesboschgebied. Dijken markeren de grens. Binnen het gebied heeft de kracht van en omgang met het water nog veel meer sporen nagelaten en bijzonderheden wat betreft cultuurhistorie, landschap, natuur en bebouwing teweeggebracht. Sporen die soms bijna verdwenen zijn, die soms nog opvallend zichtbaar zijn, maar die vaak pas herkend worden als het verteld is.

In het boek staan talloze voorbeelden van wat je nu nog kunt zien. Zo kun je nu nog zien waar in de laatste ijstijd uit drooggevalen wateren opgewaaid zand zich ophoopte tot donken. Bij Waardhuizen kun je in hete zomers de omtrek van de donk zien, omdat op het zand de mais en het gras verdort. In het Pompveld zit een strook ijstijdzand, dat zo voedselarm is dat er alleen eiken groeien. Ook van historische rivieren zie je tot op de dag van vandaag de sporen. Zo zouden de Rijswijkse wiel en de haven van Sleeuwijk er niet geweest zijn zonder historische rivieren die duizenden jaren geleden uit het huidige Gelderland het huidige Altena instroomden. En zonder de vroegere Biesheuvelrivier zou Babyloniënbroek in de middeleeuwen niet ontstaan zijn waar het dorp nu ligt.

In het Pompveld
zit een strook
ijstijdzand

Restanten

Het boek toont het belang aan van riviertjes waar nu nog restanten van zijn. Zo is de aanwezigheid van rijke boerderijen in Genderen en bij Uppel te danken aan de goede grond, afgezet door de Dusse respectievelijk de Werken. Het belang van de Alm blijkt uit het feit dat daar in de middeleeuwen

minstens drie motteburchten waren en een scheepswerf. Ook verdedigingswerken, zoals een NAVO-bruggenhoofd voor een noodbrug naast de Merwedeburg en de overstromingsgebieden van de Nieuwe Hollandse Waterlinie passeren de revue. En de rijke natuur, juist als gevolg van de rijkdom aan water, komt in een apart hoofdstuk aan de orde.

Begrijpen hoe groot de invloed is van water in Altena

Dit boek wil de lezer helpen te begrijpen hoe groot de invloed is van water en waterbeheer op wat je in Altena ziet. Nee, beter gezegd, kunt zien aan bijzonderheden in Altena. Meer praktisch gesproken: het boek dient om het landschap en ook de bebouwde omgeving leesbaar te maken voor bewoners en bezoekers. De kracht,

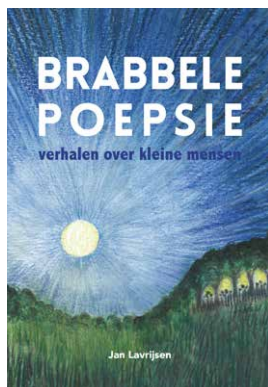
pracht, functies, gevolgen en neveneffecten die het water had en heeft in Altena staan centraal. Wie na lezing van het boek door Altena toert, zal met andere ogen naar het landschap kijken en daar de invloed van eeuwen water op bodems, natuur, bedijking en verdedigingswerken kunnen zien.

Het boek telt ruim 280 pagina's. Het kost € 25.

Verhalen over kleine mensen

In het debuutwerk Brabbelepoepsie, verhalen over kleine mensen, schrijft de taalminnaar Jan Lavrijsen met een heel eigen stem over belevenissen van gewone mensen. Hij geeft in het kort weer waar het boek over gaat.

Het boek 'Brabbelepoepsie' behelst een sentimentele reis door mijn kinderjaren, in de periode 1957 - 1963, aan de hand van vrolijke anekdotes en een logeerpartij bij een voormalige watermolen. De verteltrant en het taalgebruik in het boek zijn zonder meer dichtelijk te noemen. Recensenten noemen ze zelfs van literair gehalte. De verhalen zijn zoals gezegd autobiografisch van karakter; het eerste verhaal 'De Tovertuin' helemaal, de novelle 'Brabbelepoepsie' voor een belangrijk deel.

De Tovertuin vertelt over het fenomenale, feeërieke openluchtbal dat van 1957 tot 1982 jaarlijks in augustus in een bos georganiseerd werd door de Reuselse harmonie en de voetbalclub. Als 12-jarige was ik er machtig door geïntrigeerd maar mij werd, tot mijn grote spijt, uiteraard de toegang geweigerd. Dat verhinderde mij niet om van buiten het hek het spel nauwgezet gade te slaan waarbij geen detail me ontging. Over die waarnemingen en de Brabantse volksaard vertel ik met gloed, en, tot slot, over de grote slag die ik sloeg toen de dag erna de goudkoorts toesloeg en ik op het feestterrein een machtige som gelds bij elkaar sprokkelde dat ik vervolgens edelmoedig schonk om een leren bal voor ons voetbalclubje te kopen.

Brabbelepoepsie is het hartverscheurende verhaal van de vriendschap tussen een jongetje van zeven en een oude man, 'opa Graard', tijdens een logeerpartij in een idyllische omgeving uit het tijdperk van voor de kaalslag door de ruilverkavelingen. In afwisselende scenes, vanaf 1900, wordt bericht over de belevenissen van het jongetje en over de dramatische levensgeschiedenis van Graard. Een geschiedenis die tot een hartverscheurend hoogtepunt komt tijdens die zomer. Het middelste satirische verhaal heeft als titel 'Koning Karel'. Het beschrijft de strapatsen van een 'koning', in wezen een pastoor, als die zijn 'koninkrijk' (lees: parochie) dwingend naar zijn inzichten en zijn hand probeert te zetten. ■

Brabbelepoepsie is voor € 18,95 te koop bij de boekhandel en ook via internet.

Van Rijthoven toen tot Riethoven nu

De stichting "Rythovens Historie" is dit jaar toegetreden tot de stichting Brabants Heem. Voorzitter Christ van Eijck stelt zijn stichting voor.

De start van de stichting dateert uit begin jaren '80 als het fotoboek 'Riethoven Toen' wordt uitgebracht met daarin historische foto's van Riethoven. Het doel van de groep is om de geschiedenis van Riethoven vast te leggen en uit te dragen. In 1990 wordt de stichting 'Rythovens Historie' notarieel vastgelegd. Hieronder valt naast de heemkundegroep ook 'Ouw Getög', een vereniging die oude werktuigen verzamelt, restaureert en tentoonstelt. Vanaf toen tot nu wordt er maandelijks op toerbeurt bij een van de leden thuis de voortgang van de diverse lopende projecten besproken. De groep bestaat momenteel uit 8 leden.

De heemkundegroep heeft na het fotoboek nog vijf boeken uitgegeven:

1983 <i>Jeugd in de Kempen - Uri Nooteboom</i>	<i>Riethoven in het begin van de 20e eeuw</i>
1992 <i>Rijthovens Kerkboek - Johan Biemans</i>	<i>Geschiedenis van de kerk vanaf de 15e eeuw</i>
2011 <i>Rijthovens Schoolboek - Jos van den Putte</i>	<i>Geschiedenis van de school</i>
2018 <i>Onder de schutse van Sint Anna - Jan Das</i>	<i>Geschiedenis van het Sint Anna Gilde</i>
2019 <i>Vliegramp Walik - Riethovens vergeten verhaal</i>	<i>Achtergronden vliegramp 22 juni 1944 en oorlogsverhalen Riethoven</i>

Momenteel zijn we bezig met het inventariseren van Riethoven tussen 1900 en 1950. Welke huizen stonden er, welke zijn er bijgekomen en welke zijn er verdwenen. Wie woonden er, wat deden ze en eventueel leuke anekdotes. Dat worden naar verwachting drie nieuwe boeken.

Verder worden we regelmatig om advies en hulp gevraagd door de Kernraad. Zo helpen we momenteel bij het uitzetten van 'Pronkwandelingen', wandelingen langs onder meer historische gebouwen en plaatsen en bij een expositie ter gelegenheid van het 100-jarig bestaan van ons schoolgebouw. Op initiatief van onze vorig jaar overleden voorzitter Gijs Willems werd op 22 juni 2019, precies 75 jaar na het vliegtuigongeluk, een oorlogsmonument onthuld op Walik. ■

Zilveren draaginsignes Brabants Heem

Geen oranje lintjesregen, maar het was toch een reeks van zilveren draaginsignes van Brabants Heem, die in de afgelopen maanden zijn uitgereikt. Een blijk van waardering van de kant van Brabants Heem en van de organisaties waarvoor de gedecoreerden zich als vrijwilliger inzetten. Jarenlange inzet en grote betrokkenheid zijn de kenmerken voor het werk dat de vrijwilligers doen.

Erelid **Ad Otten** van De Kommanderij Gemert kreeg de onderscheiding voor de vele activiteiten die hij heeft verricht. Een indrukwekkende lijst met bestuursfuncties, het schrijven van artikelen en boeken en het organiseren van tal van activiteiten. Hij is boegbeeld en vraagbaak voor de Gemertse historie.

Ad Otten.
(foto De Kommanderij Gemert)

Bestuurslid **Otte Strouken** van Brabants Heem speldt de onderscheiding op bij **Jos Korsten**.
(foto Op die Dunghen)

Jos Korsten uit Rosmalen, lid van de heemkundekring Op die Dunghen in Den Dungen ontwikkelde diverse lesmethodes en stelde lespakketten samen en hij organiseerde tentoonstellingen. Jos Korsten nam het initiatief tot het monument Silent Ewings in Den Dungen en was mede-auteur van een boek over Market Garden.

Twee leden van Heemkundekring De Kleine Meierij werden onderscheiden.

Henk van Helvert is 19 jaar bestuurslid en secretaris van De Kleine Meierij geweest. Hij organiseerde lezingen, was betrokken bij de lokale heemdagen, bij het inrichten van de expositieruimte en zette zich in voor de realisatie en de instandhouding van het museum

Gedenkplaats Haaren 1940-1945.

Mart van den Oever is 22 jaar bestuurslid van De Kleine Meierij geweest. Naast het gewone bestuurswerk was hij lid van de commissie die de inventarisatie en het beheer van aangenomen voorwerpen op zich nam. Is betrokken bij tentoonstellingen en het tijdschrift De Kleine Meierij. Hij heeft een grote passie voor groen erfgoed.

Henk van Helvert (rechts) en Mart van den Oever. (foto collectie De Kleine Meierij)

Diny Prins van heemkundekring 't Goede Spoor Waspik is bijna 30 jaar lang secretaris van de heemkundekring geweest. Ze organiseerde bij haar aan huis exposities en vanuit haar huis excursies. Ze was de bezielende kracht achter de interne organisatie van de heemkundekring.

Secretaris **Kees van Kempen** van Brabants Heem speldt de onderscheiding op bij **Diny Prins**. (foto collectie 't Goede Spoor)

Wout Timmers is oprichter van heemkundekring Op de Beek in Prinsenbeek. Hij was o.a. de eerste voorzitter en 21 jaar redactielid van het verenigingsblad De Klepel. 7 Jaar coördineerde hij samen met zijn vrouw Ria het "buurten". Hij stelde fietsroutes en exposities samen en was op nog meer terreinen actief.

Bestuurslid Ad Jacobs van Brabants Heem speldt de onderscheiding op bij Wout Timmers. (foto collectie Op de Beek)

Meer over deze onderscheidingen de website van Brabants Heem: www.brabantsheem.nl

Brabants Heem is de ondersteunende organisatie voor 125 zelfstandige Brabantse heemkundekringen en erfgoedverenigingen. De stichting organiseert in samenwerking met andere organisaties cursussen en studiedagen, zet netwerken op en geeft adviezen. Dat alles om de deskundigheid van de kringleden te bevorderen op alle terreinen waar dat nodig is. Verder stimuleert Brabants Heem nieuwe initiatieven en onderlinge samenwerking.

Website: www.brabantsheem.nl

Facebook: www.facebook.com/brabantsheem

Uitgave: Brabants Heem, Postbus 1203, 5200BG 's-Hertogenbosch.

Eindredactie: Tjeu van Ras

Kopij sturen naar: tjeuvanras@brabantsheem.nl

Foto's: Naamsvermelding bij de foto, overige merendeels uit collecties van de heemkundekringen.

Ontwerp: Peter van Gerwen

gerwen online en offline reclame

Drukwerk: Em. De Jong

 Koninklijke
Drukkerij Em. de Jong
Baarle-Nassau

Alle rechten voorbehouden. Niets in deze uitgave mag worden veeleenvoudigd of openbaar gemaakt, in welke vorm ook, hetzij elektronisch dan wel mechanisch door fotokopieën, scans of opnamen, tenzij met voorafgaande toestemming van de uitgever. De uitgever heeft er naar gestreefd om alle copyrights in deze uitgave te regelen. Wie meent alsnog rechten te kunnen doen gelden, wordt verzocht contact op te nemen.

De Koerier wordt verzonden naar verenigingen, instellingen en particulieren. Stichting Brabants Heem wordt geacht daarvoor toestemming te hebben gekregen bij de opgave. De gegevens worden zorgvuldig beheerd en niet aan derden beschikbaar gesteld of voor andere doeleinden gebruikt. Wie wil dat zijn/haar gegevens worden verwijderd kan daarvoor een bericht sturen naar: tjeuvanras@brabantsheem.nl

De Koerier

De Koerier in 2022

In 2022 verschijnt de Koerier vier keer. Als u iets in dit tijdschrift gepubliceerd wilt hebben, kunt u kopij opsturen of mailen. Houdt u zich wel aan de inleverdatum.

Ongeveer drie weken na de inleverdatum ligt het tijdschrift bij de kringen op de deurmat en wordt de digitale versie verzonden naar de secretariaten van de aangesloten kringen, verenigingen en stichtingen en op de website geplaatst.

Kopij sturen naar: tjeuvanras@brabantsheem.nl

De eerste uitgave van 2022 verschijnt in maart 2022. De uiterste inleverdatum hiervoor **maandag 14 februari 2022**.

In 2022 verschijnt De Koerier in maart, juni, september en december

Markdal Ulvenhout wint Knippenbergprijs

De Knippenbergprijs 2020 is gewonnen door de vereniging Markdal Ulvenhout. De prijs, een penning en een cheque van 1000 euro is zaterdag 13 november uitgereikt in Ulvenhout. De tweede prijs, een cheque van 500 euro, ging naar Natuurprojecten De Vlasselt Terheijden. De geldprijzen zijn door Brabants Heem beschikbaar gesteld. De vertegenwoordigers van Terheijden en Ulvenhout konden hun projecten toelichten, voordat tweede secretaris Peter van Overbruggen van de stichting het juryrapport voorlas. Criteria voor de jury waren: uit de projecten moet een grensverleggende, bovenlokale, verbindende en educatieve benadering spreken. Voor beide projecten had de jury bijzondere waardering.

Over Natuurprojecten De Vlasselt: Het ingediende project heeft op de jury indruk gemaakt, met name vanwege de inzet van vrijwilligers bij de verschillende activiteiten.

Over Markdal: Grensverleggend is ook de wijze waarop er getracht wordt het gebied duurzaam te ontwikkelen.

Op de foto Nellie Raedts en Johan Mulders van Markdal Ulvenhout met de cheque die bij de prijs hoort. (foto Tjeu van Ras)